

GENITIVUL LA NIVEL DIALECTAL: UȘA CASEI (PE BAZA ALRR. SINTEZĂ IV)

MARA IULIANA MANTA

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti”
maraimanta@gmail.com

Cuvinte-cheie: *dialectologie, genitiv sintetic, genitiv analitic.*

Mots-clés: *dialectologie, génitif synthétique, génitif analytique.*

1. Pornind de la ALRR. *Sinteză IV* propunem ca, pe baza răspunsurilor obținute la Chestiunea 687 din Chestionarul NALR „Când intri de afară în casă, a cui ușă o închizi?”, înregistrate în altasele lingvistice pe regiuni, să realizăm o analiză a formelor de genitiv la nivel dialectal. Datele excerptate pun în evidență cele două posibilități de realizare a genitivului: cea sintetică (flexionară) și cea analitică (prepozițională).

1.1. Pentru flexiunea cu articol hotărât, identificăm structurile identice cu limba literară: *radical-* + desinența specifică *-e* + art. hot. *-i*, în cazul femininelor, și *radical-* (+ desinența nespecifică *-e*) + art. *-lui*, pentru neutre¹: *cas-e-i*; *antreu-lui*. La marcarea cazului contribuie și alternanțele vocalice și consonantice; pentru substantivele feminine, identificăm la nivelul graiurilor alternanțele vocalice *a/ă* (*căse/căși*) și alternanțele consonantice *s/ș* și *t/z* (*căși/căși*; *tinde/tinzi*). Distingem, astfel, două subclase flexionare pentru *casă* și *tindă*, în funcție de selecția unei desinențe de plural *-e/-i*: *case/căși*; *căși* și *tinde/tinzi*².

Formele de genitiv în *-i(i)*³ sunt dominante în toate ariile dacoromânei, iar cele în *-ei* (ca în limba literară) fac o arie restrânsă în Muntenia și Oltenia (cf. Todoran 1972). Astfel, varianta *ușa căsi* formează arie în est și în sud: Bucovina

¹ „În flexiunea articulată hotărât, substantivul își atașează enclitic articolul, care se angajează în flexiune. Articolul fie dublează desinența de G–D a substantivului, dacă substantivul aparține clasei femininelor la singular, fie exprimă singur valoarea de caz, preluând și rolul unei desinențe de caz, dacă substantivul este masculin sau neutru la singular și plural și feminin la plural” (Pană-Dindelegan 2010: 117).

² Pentru concurența desinențelor, diacronic și sincronic, la substantivele feminine la nivel dialectal, vezi Marin 2017.

³ Formele de genitiv-dativ ale femininelor în *i(i)* (< *ei*): *feti*, *mami*, *miresi* se explică prin tendința de închidere a timbrului vocalei *e* neacc. în subdialectul muntean (ca și în cel moldovean, unde este caracteristică). Fenomenul nu este propriu numai Munteniei, ci apare pe întregul teritoriu al dacoromânei, putând fi considerat, așadar, un fenomen fonetic specific limbii vorbite sau limbii populare (cf. Ionică 1984: 167).

(în concurență cu *úșa căși*), Moldova, Dobrogea, Muntenia, Oltenia (în nord-vest, în paralel cu *úșa căși*); această formă de genitiv este înregistrată rar în Banat (punctul 75), Crișana (punctele 158, 159 și 180) și Transilvania (punctele 293, 328 și 451, care formează arie cu graiurile din Muntenia). Forma literară a genitivului *úșa căsej* a fost înregistrată în zece puncte din Muntenia (673, 674, 677, 679, 683, 687, 689, 690, 703, 727) și în șapte puncte din Oltenia (901, 904, 914, 918, 924, 926, 930), formând o arie relativ compactă în vestul Munteniei și în estul Olteniei.

Structura genitivală *úșa căși* formează arie compactă în graiurile din centru și din nord: Crișana, Maramureș (unde este înregistrată doar această formă), Transilvania, Bucovina, sporadic în Moldova și nord-vestul Olteniei și în două puncte din Dobrogea (872 și 891).

Úșa căși formează arie lingvistică în zona vestică, în graiurile din Banat, Crișana, Transilvania și din vestul Olteniei; sporadic, forma este înregistrată și în Bucovina (punctele 462, 463). Pentru alternanțele vocalice și consonantice ale termenului *casă*, vezi harta 1: *Alternanțe vocalice și consonantice casă* (cf. Todoran 1972).

Pentru termenul *tindă*, formele de genitiv marcate prin alternanțe consonantice se repartizează astfel: *úșa tindi* apare în cinci puncte din Muntenia (731, 736, 739, 753, 781), un punct din Oltenia (984) și un punct din Transilvania (*a tindej*, punctul 337). Forma genitivală *úșa tînzi/a tînzi* este înregistrată în toate graiurile, formând o arie largă în centru și nord-vest și o arie restrânsă în Bucovina (v. harta 2: *Alternanțe consonantice tindă*).

Ceilalți termeni folosiți în răspunsuri nu prezintă particularități de realizare a genitivului diferite de limba literară, indiferent dacă sunt substantive feminine sau neutre (*úșa cămerez/úșa cămeri*; *úșa foculuț*; *úșa antréuluț*), însă varietatea lexicală oglindește elemente ale arhitecturii tradiționale sau moderne (neasimilate corect): *prispă*, *cuină*, *foc* (cu sensul de ‘camera în care se face focul’), *odaie*, *sobă*, *ogeac* (‘camera în care se face focul’ – DLR, s.v. *hogeac*), *sală*, *antreu*, *balcon* (cu varianta modificată fonetic *balcom*). Pentru subiecții anchetati, toate aceste lexeme desemnează ‘prima cameră cu ușă prin care se intră în casă’. Repartiția dialectală a termenilor reflectă preferința pentru unul dintre acești termeni: *prispă* (punctul 987 din Oltenia), *cuină* (zece puncte din Banat și punctul 988 din Oltenia), *foc* (punctul 992 din Oltenia), *odaie* (punctele 932, 938, 976 din Oltenia), *sobă* (nouă puncte din Banat), *ogeac* (punctele 970, 982, 997 din Oltenia și 780 din Muntenia), *sală* (opt puncte din Muntenia și punctele 933, 978, 994 din Oltenia), *antreu* (punctele 751, 761, 768 din Muntenia și 979 din Oltenia), *balcon* (punctele 968, 973 din Oltenia).

În câteva localități, două din Oltenia (962 și 939) și două din Muntenia (715, 744), identificăm particularități sintactice de tip vechi, respectiv marca genitivului

a este coocurentă cu articolul enclitic, atașat regentului⁴: *úša a căsi/sáli/hodăj*. În punctele 715 și 962 este folosit lexemul *casă*, în 744 – *sală*, iar în 939 – *odaie*. Cele patru puncte nu formează arie lingvistică.

2. În privința marcării analitice, identificăm două tipare de realizare a genitivului: prin procliticul *lu* și prin prepoziții.

2.1. Formele marcate prin procliticul *lu* sunt folosite doar pentru substantive feminine și prezintă următoarele structuri: substantiv articulat enclitic + *lu* + substantiv articulat enclitic + determinant, respectiv, substantiv articulat enclitic + *lu* + substantiv nearticulat (*úša lu căsa cu cloș*, *úša lu căsă*, *úša lu tindă*, *úša lu cújñă*). Dacă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în graiurile sudice, în contrast cu cele nordice, folosirea articolului proclitic *lui/lu* [...] constituie norma (cf. Neagoe 2011: 167), în secolul al XX-lea se constată restrângerea folosirii acestui articol pentru construcția genitivului la zona Banatului. Cele opt atestări sunt identificate în punctele 8 (prima formă), 20, 31 (a doua formă), 27, 59, 61, 99 (ultima formă) și 70 (ultima formă)⁵. Pe baza comparației oferite de Victorela Neagoe (2011: 168), care identifică atestări ale folosirii articolului proclitic masculin la substantivele care exprimă grade de rudenie, remarcăm că în această arie lingvistică se extinde folosirea articolului proclitic la substantivele inanimate: *vorbile lu ta-so* sau *să-i dea lu țagan* [dativ] (*idem.*) vs *úša lu căsă*.

Ipoteza folosirii morfemului *lu(i)* cu inanimate și restrângerea ariei de utilizare a acestuia este confirmată de studiul Blancăi Croitor, *Utilizări arhaice și regionale ale genitivului*, care exemplifică fenomenul cu date din zona Porțile de Fier, din jud. Caraș-Severin, Timiș și Constanța, pe baza AFLR și GPF (cf. Croitor 2006: 507).

2.2. Marcarea analitică a genitivului se face și prin prepoziții negramaticalizate *la*, *de la*, *din* prin care substantivul introdus intră în relație de apartenență cu posesorul: *úša la căsă*, *úša de la căsă*, *úša din căsă*. Aceste tipare caracterizează toată aria lingvistică a dacoromânei, fiind înregistrate în 200 din cele 998 de puncte cartografice (v. harta 3: *Ușa casei*).

Astfel, formele construite cu prepoziția *la* și cu lexemul *casă* apar în Crișana (unsprezece puncte), în Transilvania (zece puncte), în Bucovina (opt puncte), în Moldova (opt puncte), în Muntenia (treisprezece puncte), în Dobrogea (două puncte) și în Oltenia (trei puncte). Pentru alte lexeme, aceeași structură este

⁴ Genitivul marcat sintetic prin elementul funcțional *al*, cu varianta invariabilă *a*, în epoca veche nu avea reguli sintactice fixate: „Structura atestă faptul că elementul *al* nu avea fixată constrângerea sintactică de non-adiacență la articolul enclitic” (Stan 2013: 323, 324).

⁵ „Diagnostică pentru graiurile bănățene din această perioadă [sfârșitul sec. al XIX-lea] este ocurența procliticului *lu* la gen.-dat. substantivelor nearticulate: *să-i dea lu țagan* (WB: 277), construcție confirmată printr-un număr mare de atestări în secolul următor (cf. Vulpe 2006: 173 ș.u.)” (Neagoe 2011: 168).

repartizată astfel: **la căsuță**, două puncte din Bucovina (502, 503); **la cuină**, două puncte din Banat (34, 76); **la odaie**, trei puncte din Moldova (588, 589, 594) și un punct din Muntenia (766); **la sală**, două puncte din Muntenia (631, 726) și un punct din Oltenia (956); **la sobă**, patru puncte din Banat (3, 10, 14, 17); **la tindă**, două puncte din Crișana (103, 134), treisprezece din Transilvania, un punct din Bucovina (504), patru din Moldova și patru din Muntenia; **la târnaț**, punctul 139 din Crișana.

Structura *ușa de la casă* formează arie lingvistică compactă în Banat (32 de localități) și în Crișana (19 localități), dar este înregistrată și prin celelalte zone. Alți termeni înregistrați cu aceeași structură sunt **antreu** (punctul 785 din Muntenia), **bucătărie** (punctul 770 din Muntenia și 986 din Oltenia), **cuină** (șapte puncte din Banat), **foc** (punctele 759, 773 din Muntenia și 981 din Oltenia), **ogeac** (punctul 990 din Oltenia), **sală** (punctele 730, 776, 777 din Muntenia și punctul 900 din Oltenia), **sobă** (punctele 13, 72 din Banat), **tindă** (douăsprezece puncte din Banat, două puncte din Crișana, șase puncte din Transilvania, două puncte din Bucovina, un punct din Moldova, trei din Muntenia, un punct din Dobrogea).

Structura de genitiv construită cu prepoziția **din** este înregistrată în trei puncte cartografice dispersate, din Moldova și din Muntenia: *Ușa din tindă* 557; *Ușa din dip-făț* 627; *ușa din casă* 699.

Datele analizate pun în evidență concurența dintre prepozițiile **la** și **de la** în formarea genitivului; astfel, prepoziția **la** este înregistrată în 84 de localități din toate zonele, pe când **de la** în 102 localități, predominant în zona vestică.

3. CONCLUZII

Analiza datelor dialectale pune în evidență câteva aspecte morfologice și semantice:

- a. formele cazuale sintetice sunt comune cu cele din limba literară (*ușa casei/tindei/camerei*, forme identificate în 20 de puncte cartografice); cele mai multe dintre formele analizate au desinența *-i(i)*: *ușa casei/tindei/sobi* etc.;
- b. în Muntenia și în Oltenia se păstrează forme genitivale de tip vechi: *ușa a casei*;
- c. din punct de vedere diacronic, genitivul marcat prin procliticul **lu** se păstrează doar în Banat;
- d. pe o arie lingvistică destul de mare (200 de puncte cartografice), genitivul se formează prin prepoziții negramaticalizate;
- e. dintre formele analitice, se observă frecvența prepoziția **la** pentru întreaga arie lingvistică a dacoromânei, dar și preferința pentru prepoziția **de la** în vest;
- f. din punct de vedere lexico-semantic, variația termenilor folosiți pune în evidență aspecte ale arhitecturii casei țărănești: *tindă*, *(h)odaie*, *ogeac*, *foc*, *sobă*, *cuină*, *antreu* etc.

SURSE

ALRR. *Sinteză IV: Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*. Volumul IV, coord. Nicolae Saramandu (în curs de elaborare).

BIBLIOGRAFIE

- Croitor, Blanca, 2016, „Utilizări arhaice și regionale ale genitivului”, *Limba română*, LXV, 4, p. 505–513.
- Ionică, Ion, 1984, „Subdialectul muntean”, în *Tratat*, p. 163–208.
- Marin, Maria, 2017, „Pluralul feminin în -e/-i la nivel dialectal”, *Fonetică și dialectologie*, XXXVI, p. 59–68.
- Neagoe, Victorela, 2011, „Morfosintaxa articolului în graiurile dacoromâne actuale”, *Fonetică și dialectologie*, XXXI, p. 34–62.
- Pană-Dindelegan, Gabriela, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, 2010, *Morfosintaxa limbii române. Sinteze teoretice și exerciții*, București, Editura Universității din București, p. 115–120.
- Pană Dindelegan, Gabriela, 2015, „Un text de la sfârșitul secolului al XVII-lea, loc de confruntare a tendințelor de sintetism și de analitism în marcarea genitivului”, în Zafiu, Rodica, Isabela Nedelcu (ed.), *Variația lingvistică: Probleme actuale. Actele celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, Editura Universității din București, p. 85–93.
- Stan, Camelia, 2013, „Observații asupra sintaxei manuscrisului 1216: Arhieraticon trilingv”, în Sala, Marius, Maria Stanciu Istrate, Nicolaeta Petuhov (ed.) *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, 27–28 septembrie 2013, [București], Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 323–326.
- Todoran, Romulus, 1972, „În legătură cu pluralul substantivului *casă* în graiurile dacoromâne”, *Cercetări de lingvistică*, XVII, 2, p. 249–256.
- Vulpe, Magdalena, 1973, „Observații asupra sintaxei graiului din zona Porțile de Fier”, în GPF, p. 353–393.

SIGLE

- AFLR: Andrei Avram (coord.), *Antologie fonetică a limbii române*, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, 1988.
- GPF: Cornelia Coșuț, Magdalena Vulpe, *Graiuri din zona „Porțile de Fier”. I, Texte. Sintaxă*, București, Editura Academiei, 1973.
- Tratat*: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul românesc”, 1984.

**LE GÉNITIF AU NIVEAU DES PATOIS ROUMAINS: PORTE DE LA MAISON
(SUR LA BASE DE ALRR. SINTEZĂ IV)**

Resumé

Les éléments lexicaux analysés reflètent la variété des moyens linguistiques de marquer le génitif au niveau dialectal. Les données mettent en évidence à la fois une marque synthétique (flexionnelle) et une marque analytique (prépositionnelle) du génitif. En ce qui concerne les noms féminins, le cas est également marqué par des alternances vocaliques et consonantiques : *a/ă* ; *s/ș* ; *t/z*. Dans les patois d'Olténie et Muntenia, on a identifié des particularités syntaxiques du roumain ancien : *úša a căsi*. Une autre manière de marquer le génitif est l'usage de l'article défini antéposé : *uša lu casa/lu casă* ; ces formes sont spécifiques aux patois de Banat. Dans la plupart des localités étudiées (200), le génitif est formé à l'aide des prépositions : *la, de la, din*.

